

AZERBAIJAN AŞIK EDEBİYATINDA BİR ŞİİR TÜRÜNE ADINI VEREN “GERAYLI/KERAYLI” KELİMESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara.

Özet

Azerbaycan Aşık Edebiyatında bir şiir türüne adını veren Geraylı/Keraylı kelimesinin kökeni üzerine yapılan bu araştırmada, kelimenin kökeninin arkaik Türkçedeki gücü, kuvveti betimleyen ker kelimesiyle irtibatlı olabileceği ve küçük yapısal farklılıklarla geroy, giray, giroy, keres, kerey, kiray, kirey gibi adlar altında Türk boyları arasında hayli geniş bir sahada varlığını sürdürdüğü sonucuna ulaşıldı.

Araştırmanın asıl dikkati çeken tarafı, ker kelimesinin antik Yunancaya heros olarak geçmiş olması ihtimalidir. Günümüzde birçok Hint-Avrupa dilinde kahraman anlamıyla yer bulan heros kelimesi, bize göre, İskit-Yunan münasebetleri aracılığıyla batıya intikal etmiş bir kelime görüntüsü vermektedir.

Anahtar kelimeler: etimoloji, heros, geraylı, gerey, geroy, giroy, keraylı, keres, kerey.

A RESEARCH INTO THE ETYMOLOGY OF THE WORD “GERAYLI/KERAYLI” WHICH HAS NAMED A KIND OF POETRY IN AZERBAIJANI FOLK LITERATURE

Abstract

In this research which is made on the origin of the word “Gerayli/Kerayli” the word is verified to be currently and widely in use among the Turkish clans with a series of variety such as geroy, giray, giroy, keres, kerey, kiray, kirey and it's etymology is demonstrated to be somehow related with the word ker meaning strength and power in the archaic Turkish.

The most remarkable point in this research is the possibility of the passage of the word ker into ancient Greek as heros. It seems that the word heros which has a place in many Indo-European languages with the meaning of hero is introduced into the western world through the relationship between the Iskits and the Greeks.

Key words: etymology, heros, gerayli, gerey, geroy, giroy, kerayli, keres, kerey.

Geraylı/Keraylı, Azerbaycan aşık edebiyatının koşmadan sonraki en yaygın türlerinden biridir. “Hece vezninde yazılır. Sekiz heceli dört mısradan ibaret üç ilâ beş veya yedi bendli olur. Kafiye sistemi koşmadaki gibidir.” (Açýđááéæáí Cîâýö Eîñèèèîîääèéãñû 1982: 86). Yapı itibarıyla Anadolu sahasında semailerini hatırlatan bir şiir türüdür.

Doktora çalışmalarımız döneminde, genellikle saz eşliğinde terennüm edilen ve aşk, kahramanlık, vatan sevgisi gibi temaların kendine has ölçü ve kafiyelerle işlendiği bir şiir türü olarak incelediğimiz *Āyōāēēū Geraylı/Keraylı* kelimesinin kökeniyle ilgili ulaştığımız sonuçları bilim dünyasının dikkatlerine sunmak istedik.

Kafkasya ve Orta Asya’da yaşayan Türk boylarının bir süre Rusların ve Rus dilinin tesiri altında kaldığı göz önüne alındığında, kelimenin, ilk bakışta Rusça *kahraman* anlamına gelen *geroy* (Türkçe-Rusça Sözlük 1977: 496) kelimesiyle irtibatlı olabileceği akla gelmektedir. Orta Asya Türk toplulukları arasında *Kahraman* sıfatının Kırgız lehçesiyle ilgili çeşitli lûgatlerde Rusçadaki gibi *geroy* (Yudahin 1945: 346), *geroj* (Юдахин 1940: 237); Yakut lehçesinde *geroy* (Vasiliev 1995: 138) kelimeleriyle karşılandığını görmekteyiz. Uygur Türkçesinde *geroy* kelimesi *giroy*’a (Uygur İzahlı Lûgati 1994: 385) dönüşmüş ve hafif anlam değişikliğiyle kahramanlık ve yiğitliği çağrıştıran *bestlik*, *gevdilik*, *kavul* (besili, cüsseli, dolgun) kelimeleriyle beraber kullanılmaya başlanmıştır. Araştırmamıza konu olan *geroy* kelimesine Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçelerinin lûgatlerinde rastlamadık. *Kahraman* kelimesi Azerbaycan Türkçesinde *gÿhrÿman*, Özbekistan ve Türkmenistan Türkçelerinde ise *gahraman* ile karşılanmaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan Türkçesinde *geraylı* (bir şiir türü) ve *geraylamak* (geraylı okumak) kelimelerini görmekteyiz. Ayrıca, bu kelime, doğuşu Türk boy ve oymaklarına dayandırılan *Afşarı*, *Gereyli* [*Geraylı*], *Hicâz-ı Türk*, *Katar-ı Türk* gibi İran musikisine ait makam adları arasında karşımıza çıkmaktadır. (Sümer 1980: 612-613).

Diğer yandan, “*Kırım hanlarına ve han ailesinden olan prenslere verilen unvan*” (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1995: 1007) açıklaması getirilen ve Moğolcada *giray* veya *gerye* şekliyle *hak etmiş*, *lâyık* (Hayat Büyük Türk Sözlüğü: 431) anlamına gelen *giray* kelimesinin irdelenmesinde fayda görmekteyiz. İslam Ansiklopedisi’nde *giray* kelimesinin kökeni hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “*Gyula Nemeth’e göre giray kelimesi Türkçe ker (en kudretli mahlûk, dev) ve küçültme eki +eyden müteşekkildir. Bunun muhtelif şekilleri olan kerey, kirey, kiray ve giray kelimelerine kabile ve boy adı olarak Kazak, Türkmen, Başkırt, Buret ve Moğollarda rastlanmaktadır. Çoğulu ise kereittir.*” (İslam Ansiklopedisi 1996: 76). *Nemeth*, *kerey* kelimesinin, Şor Türklerinin bir boyu olan *Kereş*’lerle irtibatı olabileceğini düşünmektedir. (Németh 1991: 210). Yine *Nemeth’e* göre *ker*, Altay (Oyrot) ve Abakan (Hakas) lehçelerinde hayvan isimlerinden önce kullanılan bir kelimedir. Gücü, kuvveti, büyüklüğü ifade etmektedir. Örneğin, *ker baliq* (devasa balık), *ker kuş* (çocukları kaçırın devasa kuş) (Németh 1991: 210). “*Sibirya Türkleri arasında yaşayan kocaman, dev (hayvan) kral*” (Berta 2002: 77). anlamları da bilinmektedir.”

Söyleyiş bakımından Rusça *geroy* kelimesiyle benzerlik gösteren *Kerey/Kirey/Kiray/Giray* kavim adının *büyük, en güçlü, en kuvvetli mahlûk* anlamında yorumlanması, Türkler arasında sık görülen ve anlam bilgisi açısından büyüklüğü, gücü-kuvveti ifade eden isimleri düşündürmesi (Németh 1991: 210), bir başka deyişle *kahraman, yiğit* kelimelerini çağrıştırması bizi başka bir istikamete, yani, Rusça *geroy*’a kaynaklık eden eski Yunancaya yöneltmektedir. *Geroy* kelimesinin Rusçaya batıdan geldiği bilinmektedir. Eski Yunancadan Latinceye, oradan da batı dillerine giren *heros* (kahraman) kelimesi Rusçada *geroy* şekliyle kullanılmaktadır.

Bu kelime eski Yunancada ne zaman kullanılmaya başlanmıştır? İlk söyleniş biçimi nasıldır? Orta Asya’da kavim adlarında yaşayan *Kerey/Kirey/Kiray/Giray* kelimesiyle bir münasebeti var mıdır?

Kelime için başvurduğumuz etimolojik Robert Lûgati’nde *heros* kelimesinin anlamı hakkında arkaik Türkçedeki *ker* kelimesinin anlamına yakın şu açıklamalar yer almaktadır: “*héros*: Klasik Latince **heros** «yarı tanrı», «çok büyük insan», Truva savaşının Ulysse veya Agamemnon gibi kumandanlarını ifade eden Yunanca **hêrôstan** gelmiştir. Bu kelime daha sonra dinî bir anlayışla yarı tanrı ve öldükten sonra yarı tanrı mertebesine yükseltilmiş insan [anlamında da kullanılmaya başlanmıştır]. Kelime Hint-Avrupa dillerine geçmiştir. (Örneğin: İngilizce **hero**; Rusça **geroi**)” (Le Robert 1993: 957). Yunanca-Fransızca lûgatte “*ήρως* [heros]: şef, kabile lideri, yarı tanrı” (Baillly 1950: 909) açıklaması görülmektedir. Önemli bir kaynak olan Larousse’taki anlamı ise “**heros**’un Homerus Yunancasında bir tanrıyla ölümlü bir kadının veya bir tanrıçayla ölümlü bir erkeğin izdivacından dünyaya gelen erkek evlat, arkaik ve klasik Yunancada da olağanüstü bir erkeğin ölümünden sonra tanrı gibi görülmesi” (Grand Larousse en 5 volumes 1992: 1525) şeklindedir.

Ker ile *Hero/s* kelimeleri arasındaki yapı ve anlam benzerliği, rastlantı değilse, *ker* kelimesinin Orta Asya’dan eski Yunancaya, oradan Latince vasıtasıyla da Hint-Avrupa dillerine geçtiği izlenimini vermektedir. Bu kelimenin taşıyıcılarının, M.Ö. VIII. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyinde Hazar denizi ve Tuna nehri arasındaki coğrafyada M.Ö II. binin başlarından itibaren Orta Asya kökenli bir kavim olan Kimmerlerin hüküm sürdüğü bölgeye yerleşen İskitler (Durmuş 1993: 22) olduğu ihtimali akla gelmektedir. Zira, Turan kökenli oldukları hakkında çeşitli araştırmalara konu olan İskitlerin Karadeniz’in kuzeyinde, Kırım ve çevresinde sömürgeler oluşturan Yunanlarla yoğun ticarî ilişkilere girdikleri bilinmekte ve “Grek kaynaklarında İskit adı ve İskitler hakkındaki bilgilere M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren sık sık rastlanmaktadır.” (Durmuş 1993: 25). *Heros* kelimesinin Yunancada kullanılmaya başlanması da yaklaşık aynı döneme tekabül etmektedir. (Le Robert 1993: 957). Kelime, önderleri, savaşçıları, hatta kavimleri (Feaklar, Danayiler) yüceltmek için kullanılmıştır. (Δορμπαράκη 1992: 373). Öte yandan, Yunan kaynaklarında bu kelimenin kökeninin belirsiz olduğu ifade edilmektedir. (Μπαμπιώτη 1998: 738-739). İki ulus arasındaki ilişkiler yoluyla sadece bu kelimenin değil, daha başka kelimelerin de İskitçeden Yunancaya geçmiş olması ihtimali vardır.

Bir diğer görüş de, geraylının Farslardaki *surnay* isimli müzik aletiyle irtibatlandırılarak, kelimenin Farsça kökenli olabileceği şeklindedir. Azerbaycan halkbilimcisi ve edebiyatçısı Mürsel Hekimov, geraylı ile, Özbek ve Taciklerin musikîde kullandıkları Farsça kökenli bir kelime olan *gerranay* (nefesli bir musikî aleti; Anadolu’daki zurnanın bir çeşidi) arasında bir bağ kurmaktadır. (Вўлпиеўв 1985: 185) Fakat, İran’da musikî sahasında adını bir Türk boyundan alan *gereyli/geraylı* makamının varlığı, kelimenin *gerünay/gerrenay/gernay* veya *surnay* kelimeleriyle ilişkili olmadığını düşündürmektedir.

Şimdiye kadar hakkında çeşitli varsayımlar yürüttüğümüz Azerbaycan aşık edebiyatında bir şiir türüne adını veren *geraylı* kelimesinin kökeni, kanaatimizce, Rusçadaki *geroy* veya Farsçadaki *surnay* değildir. Bize göre Geraylı adı, hayli geniş bir sahada hayat süren *Kerey/Kirey/Kiray/Giray* kavminin adından gelmektedir, +lı/li ekiyle bu kavime aitlik atfedilmiştir.

Öte yandan, gücü ve yiğitliği temsil eden *heros* kelimesinin de, M.Ö. VIII. yüzyılda, Yunan diline, arkaik Türkçedeki yapısına ve anlamına uygun bir şekilde İskitlerden geçmiş olabileceğini düşünüyoruz. Yunanca kaynaklarda yer alan, bu kelimenin kökeninin belirsizliğiyle ilgili açıklamalar kanaatimizi güçlendirmektedir.

Kaynaklar

1. Bailly (1950), *Dictionnaire Grec Français*, Paris, Librairie Hachette.
2. Berta, Árpád (2002), *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*, (çev. Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara, Grafiker Yayıncılık.
3. Durmuş, İlhami (1993), *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay./141.
4. *Grand Larousse en 5 volumes*, (1992), Paris, Larousse.
5. *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, İstanbul, Hayat Yay.
6. *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*, (1993), Paris.
7. Németh, Gyula (1991), *A Honfoglaló Magyarorság Kialakulása*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
8. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük 2* (1995), Ankara, M.E.B.
9. Sümer, Faruk (1980), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilatı-Destanları*, İstanbul, Ana Yay.
10. *Türkçe-Rusça Sözlük* (1977), Moskova, SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Russkiy Yazık Yayınevi.
11. Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi* (1996), cilt XIV, İstanbul.
12. *Uygur İzahlı Lûgatı* (1994), cilt IV, Pekin, Milletler Neşriyatı.
13. Vasiliev (Cargıstay), Yuriy (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara, TDK Yay./621.
14. Yudahin, K.K. (1945), *Kırgız Sözlüğü*, (S.S.C.B. Bilimler Akademisinin Doğuyu İnceleme Enstitüsü), çev. Abdullah Taymaz, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
15. *Αϑϑόδαάέæάί Cíâÿò Είñèêéííääèéãñû* (1982), æèëä VI, Bàêû.
16. Γ. Μπαμπιωτη, Γ. (1988), *Λεξικο Νεας Ελληνικησ Γλωσσασ*, Αθηνα.
17. Δορμπαρακη, Π. Χ. (1992), *Επιτομον Λεξικον Τησ Αρχαιασ Ελληνικησ Γλωσσησ*, Αθηνα.
18. Вүлиеев В. В. (1985), *Αϑϑόρβαέæαν Φολκλорó, .Али мўктўб учун дўрслик*, Бакы.
19. Юдахин, к.к. (1940), *Киргизско-Русский слсварЬ составил, иностранных и национальных словАрси москВА*.